

Makale Geliş | Received: 04.12.2024
Makale Kabul | Accepted: 19.03.2025
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1581289

Öznur ATALAN

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Ordu Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ordu-TÜRKİYE
Ordu University-Institute of Social Sciences, History Department, Ordu-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-6441-8738
oznuratalan1@gmail.com

Halil İbrahim ZEYBEK

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi-İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-4596-0553
hizeybek@omu.edu.tr

Ferkan SİPAHİ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Jeological Engineering, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-4072-4834
ferkansipahi@gmail.com

Abdurrahman DOKUZ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Gümüşhane Üni., Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Jeological Engineering, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7518-2772
dokuzabdurrahman@gmail.com

Bayram NAZIR

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of History, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-4098-1304
bayramnazir@gmail.com

Kemal SAYLAN

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu-TÜRKİYE
Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ordu-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-6493-7001
kemalsaylan@odu.edu.tr

Ebru Emine ŞÜKÜROĞLU

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Mechanical Engineering, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8638-5471
eesukuroglu@gumushane.edu.tr

Selçuk ALEMDAĞ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü,
Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Jeological Engineering,
Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-2893-3681
selcuk@gumushane.edu.tr

İsmail ÖZER

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Ordu Üniversitesi-Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ordu-TÜRKİYE
Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ordu-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-5910-4216
ismailozer@odu.edu.tr

Serhat DAĞ

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü,
Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Jeological Engineering,
Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-2341-257X
serhatdag@gumushane.edu.tr

Muhammet KURUCU

Doktor Öğretim Üyesi | Assist. Prof.
Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Elâzığ-TÜRKİYE
Firat University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Elazığ-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-5088-2863
mkurucu2752@gmail.com

Geçmişten Günümüze Gümüşhane’de Madencilik

Öz

Türkiye, madenler bakımından oldukça çeşitli ve zengin bir ülkedir. Ülkede yer alan bazı madenlerin dünya çapında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan Gümüşhane ili de madenler bakımından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Öyle ki, Gümüşhane’de var olan bu çeşitlilik ilk medeniyetlerin bölgeye hâkim olması ile önemli hâle gelmiş, şehirde bulunan madenlerin dışında şehrin İpek Yolu güzergâhında yer alması da bu bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Hiç şüphesiz bu önem, Osmanlı Devleti’nin Trabzon’un fethi ile bölgeyi topraklarına katması ile devam etmiştir. Bu dönem ile birlikte şehirde madencilik faaliyetleri artmaya başlamış ve bu yönde yapılan çalışmalar ülkeye maddi anlamda katkı sağlamıştır. Bu açıdan Osmanlı Devleti, 16., 17. ve 18. yüzyıllarda bünyesinde barındırdığı başta gümüş ve altın madenleri olmak üzere diğer madenlerin varlığı nedeniyle ticari olarak canlı bir özellik gösteren Gümüşhane’ye büyük önem vermiştir. Böylece 17. yüzyılda adeta altın çağını yaşayan maden ocakları, 18. yüzyılın sonlarına kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu yüzyıldan sonra da madenlerde yapılan üretim zamanla azalarak bölgedeki maden işletmelerinde çalışan işçiler madenleri terk etmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde maden ocaklarının işletilmesinde büyük oranda çözülme ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışma; Gümüşhane şehrinin tarihi çağlar, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetten günümüze kadar olan maden çalışmalarını ele alarak şehir ekonomisine birinci derecede yön veren madenlerin şehir açısından önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada alan ile ilgili yapılmış çalışmalardan ve arşiv vesikalarından istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane tarihi, Osmanlı devleti, Madencilik, Maden emniyeti, Altın, Gümüş.

Mining in Gumushane from Past to Present

Abstract

Turkiye is a country that is quite diverse and rich in terms of minerals. It is known that some of the mines in the country have a significant place worldwide. Gumushane Province, located in the Eastern Black Sea region of Türkiye, also has a rich variety in terms of minerals. In fact, this diversity in Gumushane became important when the first civilizations dominated the region, and in addition to the mines in the city, the fact that the city is located on the Silk

Road route increased the importance of this region even more. Undoubtedly, this importance continued with the Ottoman Empire’s conquest of Trabzon and the annexation of the region to its territory. During this period, mining activities in the city began to increase and the work carried out in this direction contributed financially to the country. In this respect, the Ottoman Empire gave great importance to Gumushane, which had a lively commercial vibrant feature due to the presence of silver and gold mines and other mines in the 16th, 17th and 18th centuries. Thus, the mines, which had their golden age in the 17th century, continued their activities until the end of the 18th century. After this century, the production in the mines decreased over time and the workers working in the mining enterprises in the region began to leave the mines. By the middle of the 19th century, there was a great dissolution in the operation of mines. This study aims to reveal the importance of the mines that direct the economy of the city in terms of the city by addressing the mining activities of Gümüşhane City from the historical ages, the Ottoman Period and the Republic to the present day. In the study, studies conducted on the area and archive documents were utilized.

Keywords: Gumushane history, Ottoman empire, Mining, Mineral safety, Gold, Silver.

Giriş

Karadeniz Bölgesi’nin doğu bölümünün iç kesimlerinde yer alan Gümüşhane, önemli bir yerleşim yeri olarak geçmişten günümüze daima dikkat çekmiştir. İli çevreleyen akarsu kenarları, şehrin iklimi ve bölgede yer alan maden çeşitliliği şehirde pek çok medeniyetin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bölgede hâkimiyet tesis eden devletlerden Hitit İmparatorluğu ve Bizans Devleti, bölgede altın ve gümüş maden işletmeciliği yapmıştır. Şehir; Fatih Sultan Mehmed’in Trabzon’u fethetmesiyle beraber Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Yavuz Sultan Selim ise 1514’te kesin olarak şehri Osmanlı Devleti’ne bağlanmıştır. Daha sonra şehir, 1535 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmış ve 17. yüzyılda kaza statüsüne getirilmiştir. Bu yüzyılda Gümüşhane, Osmanlı Devleti’nin “en mücessem ve muazzam mukataalarından” birisi olarak yer almış ve bünyesinde barındırdığı maden kaynaklarından ötürü Osmanlı Devleti, bu bölgeye oldukça ehemmiyet vermiştir. Bölgede bulunan maden ocakları bahsi geçen yüzyılda adeta altın çağını yaşamış ve ocakların faal durumu 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu yüzyıldan sonra da madenlerde yapılan üretim zamanla azalmış ve işçilerin maden ocaklarını terk etmesi ile birlikte ocaklar kapanmaya yüz tutmuştur.

Günümüzde Gümüşhane; bölgenin kuzey-güney hattı geçiş noktasında yer alması, iktisadi anlamda devlete katkı sağlayan madenleri bünyesinde barındırması nedeniyle stratejik ve ekonomik önemini korumaktadır. Özellikle son dönemlerde ildeki madencilik faaliyetlerinin artması ülke ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Hâl böyle iken maalesef Gümüşhane’de madencilik ve maden tarihine dair yapılan çalışmaların sayısı çok azdır. Yapılan çalışmalar daha çok Osmanlı dönemiyle sınırlı kalmıştır. Bu durum ise ilin madencilik tarihine bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesini engellemiştir. Yapılan çalışma ile bu alanda mevcut olan eksikleri gidermek ve günümüzde de yapılan madencilik faaliyetlerini anlatmak amaçlanmıştır. Çalışmada geçmişten günümüze şehir ekonomisine birinci derecede yön veren madenlerin önemi ortaya koyularak şehirde madencilik ile ilgili olarak yapılan güncel çalışmalardan bahsedilecektir.

Gümüşhane ve Çevresinin Tarihî Coğrafyası

Gümüşhane; Karadeniz Bölgesi’nin iç kesimlerinde Zigana Dağları ile Gümüşhane Dağlarını ayıran bölgede, güneydoğu ve kuzeybatı doğrultusunda akıp Karadeniz’e ulaşan Harşit Çayı’nın yerleştiği vadide deniz seviyesinden 1150 metre yükseklikte bulunan bir şehirdir (Tuncel, 1996, s. 273). Şehrin bir tarafında Trabzon, Giresun ve Rize illeri bulunmakta; diğer tarafında da Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri yer almaktadır. Şehrin konumundan ötürü ikliminde de çeşitlilik gözlenmektedir. Şehirde ılık ve bol yağışlı geçen Karadeniz iklimi ile sert ve kurak geçen karasal iklim hâkimdir. Hem bölgenin ikliminin insan yaşamı için elverişli olması de hem de bölgede akarsular, göller ve madenlerin varlığı burada çeşitli medeniyetlerin kurulmasını sağlamıştır. Bu devletler, prehistorik devirleri takiben Hitit, Urartu, Pers, Sasani, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Rum ve Pontus devletleri ile Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve son olarak Osmanlı Devleti’dir.

Bahsi geçen medeniyetlerin bölgede hâkimiyet kurmalarıyla birlikte bölgenin tarihî dokusu da şekillenmeye başlamıştır (Çetin, 1997, s. 11). MÖ 9. yüzyılda Doğu Anadolu’da küçük bir konfederasyon idaresinden büyük bir krallık yönetimine geçen Urartular, (Çiğdem & Emir, 2016, s. 17), MÖ 550 yıllarına doğru Persler (Umar, 2000, s. 18), MÖ 302-301 tarihlerinde kadar Pontuslular (Saylan, 2014, s. 18), MÖ 129 yılında Romalılar bölgeye hâkim olmuşlardır. Romalıların bölgeye hâkim olması ile uzun yıllar sürecek olan Pontus-Roma mücadelesi başlamıştır. İki devlet arasında uzun süren mücadelede Roma ordusu Pontus ordusunu Kelkit Irmağı kenarında yenmiştir. Böylece Gümüşhane yöresi de Roma İmparatorluğu’na bağlanmıştır (Özsait, 1982, s. 311). Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde de bölgede pek çok savaş meydana gelmiştir. MS 395’te Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Gümüşhane yöresi Doğu Roma (Bizans) sınırları içerisinde kalmıştır. 1473 yılında Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmet Han ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında meydana gelen Otlukbeli Savaşı’nda Uzun Hasan’ın yenilmesiyle bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Öztürk, 2016, s.47). Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında bütün bölgeyi kesin olarak Osmanlı Devleti’ne bağlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman, bölgedeki maden varlığı sebebiyle burada bir şehir kurulmasını ferman buyurmuş ve böylece Gümüşhane şehrinin temelleri atılmıştır (Dikici, 2016, s. 341). İlerleyen zamanlarda bünyesinde barındırdığı Müslüman ve gayrimüslim halkın artması ile büyüyen Gümüşhane, 17. yüzyıl resmî kayıtlarına “Canca” olarak yazılmış ve Torul ile birleşerek kaza statüsüne getirilmiştir (Saylan, 2023, s. 10).

İlk ve Orta Çağlarda Gümüşhane’de Madencilik

Anadolu’nun iç ve güney-doğu yörelerinde işletilen maden ocaklarının Harşit havzasını kapsayan kısımları Gümüşhane yöresinde madencilik çok erken dönemlerde başladığını göstermektedir (Köse, 2001, s. 290). Kaynaklarda tarih boyunca Gümüşhane’de madenlerin işletildiğini, bölgeye gelen Asurlu tüccarlarının bu madenlere ilgi duyarak, gümüş madenini ülkelerine götürdüklerinden bahsedilmektedir. MÖ 1750-1200 yılları arasında Hitit İmparatorluğu döneminde burada gümüş madenlerinin işletildiği, külçe ve çubuk üretimi yanında çivi yazısını yazmak için ince levhaların üretildiği bilinmektedir. Yine Antik Çağ’da bölgede önemli oranda demir üretildiğinden bahsedilmekte ve burada yaşayan halkın geçimlerini demir işçiliği ile sağladığı ifade edilmektedir. Esasında ilk başlarda bölgede gümüş madeni üretimi yapılmaktayken daha sonra demir madeni işlenmeye başlamış ve zamanla bölge, demir madeni açısından zengin bir bölge konumuna gelmiştir. Evliya Çelebi, bölgede bulunan gümüş madenlerinin Büyük İskender’in komutanlarından Philikos tarafından kurulduğunu ve Canca Kalesi’nin tamir edilerek, şehrin onarımı ile şehirdeki madenlerin varlığının şehrin önemini arttırdığını söylemektedir (Erüz vd., 2016, s.189-190). Bölgenin Bizans hâkimiyetine girmesi ile altın ve gümüş işlemeciliği devam etmiştir. Bununla birlikte genel itibarıyla Gümüşhane’nin ilk çağlarına dair kaynaklara erişim sınırlıdır. Bu nedenle kesin ve doğru bilgiler vermek her zaman zordur.

Orta Çağ’da Büyük Selçuklu Devleti ve onun uzantısı kabul edilen Anadolu Selçuklu Devleti zamanını kapsayan dönemde Gümüşhane’de madencilik faaliyetlerinin nasıl ilerlediği hakkında bilgiler sınırlı olmakla birlikte her iki devlet bünyesinde de madencilik faaliyetlerinin devam ettiği söylenebilir. Keza, 12. ve 14. yüzyıllar arasında Batı ile sürdürülen ticari ilişkiler çerçevesinde Batı’ya ihraç edilen ürünler arasında bakır ve gümüş madenleri yer almaktadır. Bu açıdan Selçuklu Devleti için madenlerin hiç şüphesiz önemli olduğu ifade edilebilir. Ancak yine Antik Çağ’da olduğu gibi bu dönemde de bahsi geçen madenlerin hangi şartlar altında çıkarılıp işlendiğine dair kaynaklardaki bilgiler oldukça yetersizdir (Altunbay, 1998, s. 77).

Osmanlı Devleti Dönemi’nde Gümüşhane’de Madencilik

Osmanlı Devleti Dönemi’nde 1486 tarihli Mufassal Tımar Defteri’nde Gümüşhane bölgesi “Palu Canca” olarak kaydedilmiştir. 1515 ve 1583 yılları kapsayan kayıtlarda ise bölge “Eski Canca” olarak geçmektedir (Üçüncüoğlu, 2009, s. 68). 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde yeni bir yapılanma içerisine girerek nüfusu az olan yerlerde nüfusun

artması için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda Gümüşhane’de bayındırlık faaliyetlerine hız vermiştir (Pamuk, 2006, s. 169). Şehir, Osmanlı idaresinde iken altın, gümüş, bakır gibi önemli madenlerin çıkarılmasından ötürü önemli hale gelmiş, burada açılan darphane 17. yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür (Saylan, 2024, s. 205). Osmanlı Devleti, bölgede çıkarılan gümüş madenlerinin darphaneye teslim edilmesi hususuna çok özen göstermiş ve hükümdarlar madenlerin teslimi ile alakalı olarak, çeşitli zamanlarda hatt-ı hümayûnlar yazmışlardır. Bahsi geçen hatt-ı hümayûnlardan biri 1789 tarihli. Hatt-ı hümayûnda, Gümüşhane, Keban ve Ergani madenlerinde üretilen gümüş üzerinde durulmuş ve bu madenlerin bir an önce darphaneye teslim edilmesi bölgeden sorumlu olan validen istenmiştir (BOA, AE. SABH. I, No; 6/608). Yaklaşık on yıl sonra aynı madenler ile ilgili bir hatt-ı hümayûn daha yazılmış ve bu hatt-ı hümayûnda Keban, Ergani ve Gümüşhane Madenlerinin Erzurum Valisi Yusuf Paşa’nın uhdesine verilmesi istenmiştir. Hatt-ı hümayûnda “İşbu bin iki yüz on bir senesi madeni iptidâsından şubâtı inhitâsına değin Keban, Ergani, Gümüşhane maden emaneti ile Ergani, Gümüşhane madenleri emaneti ile Ergani ve Gümüşhane emaneti müşârûn ileyh uhdesine ibkâ ve tanzîm ve ber vech-i miktar iktizâ eden emri âliyyenin şimdiden tanzîmi lazım geleceğini darphâne-i âmire nazırı Mustafa Beğ Efendi kulları bir kıt’a takrîriyle etmekte manzûr-ı şâhâneleri buyrulmak için nazır mûmâ ileyh takdîm-i hakîpâ-yî mülûkâneleri kılındı” ifadeleri yer almaktadır. (BOA, HAT. No; 199/10096).

Gümüşhane’de bulunan maden rezervlerinin miktarı, şehre gelen seyyahların da dikkatini çekmiş, yerli ve yabancı seyyahlar yöredeki madenlerin zenginliğine dair gözlemlerini eserlerinde yer vermişlerdir. Bu konuda özellikle Evliya Çelebi’nin bölge hakkında verdiği bilgiler değerlidir. Evliya Çelebi, 1647 yılında Gümüşhane’yi ziyaret ettiği esnada madenler hakkında şunları söylemektedir: “Burada olan gümüş madeni hiçbir diyarda yoktur. Şehre o zaman Gümüşhane denilmiş ise de Defterhâne-i Âl-i Osman’da Canca yazılmıştır. Tüm halkı tekâlif vergisinden muaf olup, gümüş işletmeye memurdurlar. Şehir halen Osmanlıların elinde olup, yetmiş kadar kimi âtil, kimi işler gümüş madenler bulunmaktadır. Amma bu şehir-i Gümüşhane’nin damarları yedi koldan kol kalınlığında damarlar olup, cümlesi kurşunsuz halis cevherdir”. Evliya Çelebi, ayrıca eserinde Emin Mahallesi’nde bir darphane bulunduğunu ifade ederek “Azze nasrahu daraba fı catha” ibareli akçelerden birkaçının kendisinde olduğunu belirtmiştir (Üçüncüoğlu & Kömürlü, 2016, s. 98). Kâtip Çelebi de “Cihannüma” adlı eserinde “Kaza-i Urla” diye adlandırdığı Gümüşhane için “Urla güzel bir kazadır, yakınında gümüş olmağla Gümüşhane dahi derler” ifadelerine yer vermektedir (Çetin, 1997, s. 45). Fransız yazar Vital Cuinet; bölgenin antik devirlerden beri gümüş madenleriyle ünlendiğini, bundan ötürü şehre Gümüşhane adının verildiğini söylemiştir (Tozlu, 2016, s. 493).

Tarihî süreçte Gümüşhane madenlerinin önemi, kimi zaman artmış kimi zaman azalmıştır. 17. ve 18. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. 18. yüzyılda 1768-1774 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşında Trabzon, Polathane, Görele, Tirebolu ve Espiye limanları aracılığı ile madenler İstanbul’a yollanmıştır. Bunun yanı sıra iç cepheye gönderilecek çarha ve sürat top yapımında kullanılması için Gümüşhane madenlerine bağlı olan Espiye, Luhas, Kızılkaya ve İsrail Maden Ocakları’nda üretilen madenler İstanbul’a gönderilmiştir. Yine bu yüzyılda Gümüşhane Maden Emni Seyyid Mehmed Efendi’nin yöredeki madencilere karşı uygulamış olduğu şiddetli tutumdan ötürü madencilerin maden ocaklarındaki görevlerine bir müddet ara vermeleri ile maden işletmeciliği sekteye uğramıştır. Eski Maden Emni’nin yerine bölgeye yeni atanan El-hac Süleyman Ağa, madenlerin yeniden faaliyete geçmesini sağlamış ve bir aylık aradan sonra 1774 yılının mart ayının sonlarına doğru tüm maden ocakları yeniden faaliyete geçmiştir. Bu tarihten itibaren bölgedeki madenlerde herhangi bir problem ile karşılaşılmamıştır. 1785 yılına ait kayıtlarında Gümüşhane’de üretim olarak faaliyetlerine devam eden madenlerden elde edinilen gelirler, devletin ekonomik olarak %2’lik kısmını oluşturmakta ve madenlerden gelen önemli varidatlar, Baş Muhasebeye girdi olarak kaydedilmektedir (Üçüncüoğlu, 2008, s. 35).

Gümüşhane’deki maden ocakları, 18. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik değerini kaybetmeye başlamıştır. 19. yüzyılın başında madenlerden alınan verim teknik ve idari nedenlerden

ötürü önceki dönemlere göre bir hayli azalmıştır. 1801 yılına ait bir hatt-ı hümayûnda, Gümüşhane madenlerinin 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarındaki genel durumunun iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti için önemi büyük olan Gümüşhane madenlerinin üretim oranları düşmüş, maden işçileri kendilerine yapılan haksızlık nedeniyle işlerinden ayrılmış, işçilerin işlerinden ayrılmaları ile bazı kuyular büsbütün kapanmış ve bu durum Osmanlı Devleti’nde ciddi bir sorun hâline gelmiştir (Üçüncüoğlu, 2008, s. 35).

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde maden ocaklarının işletilmesinde büyük oranda çözümler ortaya çıkmış, Gümüşhane’deki maden ocakları da bu çözümlerden olumsuz etkilenmiştir. Madenlerde yaşanan olumsuz olaylar nedeniyle bir müddet kapanan maden ocakları, 1839 yılında yayınlanan bir hatt-ı hümayûnla tekrar işletilmeye başlanmıştır. Maden ocaklarını yeniden işletmek amacıyla Fransa’dan aletler getirilmiştir. Fakat bu girişimden olumlu bir sonuç elde edilememiştir (Yüksel, 1997, s. 23). Çözülmenin önüne geçmek için çıkarılan nizamnameler ve kanunnameler ile madencilik sektörü yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bunun için önce Maadin-i Hümayûn Meclisi kurulmuş, daha sonra sırasıyla 1858 Arazi Kanunnamesi, 1861 Maâdin Nizamnamesi çıkarılmıştır (Çağatay & Çopuroğlu, 1990, s. 69). Maden ocakları da Darphâne Nezareti’ne bağlanmıştır. Fakat alınan tüm önlemlere rağmen 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde meydana gelen gelişmeler Gümüşhane’deki maden ocaklarını da etkilemiş, ortaya çıkan olumsuz olaylar şehrin sosyal ve ekonomik anlamda zayıflamasına neden olmuştur. Bu açıdan bu yüzyılda hem tarihi İpek Yolu’nun önemini kaybetmesi hem de maden ocaklarının ekonomik değerini kaybetmesi, şehirde yaşayan nüfusun başka şehirlere göç etmesine neden olmuştur (Saylan, 2022, ss.1885-1920). İşsiz kalan maden işçilerinin bir kısmı iş bulabilmek için Anadolu’nun farklı bölgelerindeki maden ocaklarında çalışmak için göç ederken, bir kısmı da yurt dışına göç etmiştir. (Saylan, 2016, s. 278). Göç eden madenciler Anadolu’da başta Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu, Tirebolu, Karahisar-ı Şarki, Erzurum, Bayburt, Harput, Diyarbakır, Keban, Ergani, Espiye, Akdağmadeni, Gümüşhacıköy, Keskin, Bulgar Madeni, Bereketli, Bilecik ve Balıkesir’deki maden ocaklarını tercih etmişlerdir (Öztürk, 2011, s. 698). Anadolu’nun farklı bölgelerindeki maden ocaklarında çalışmak için göç eden Müslüman vatandaşlar dışında işsiz kalan gayrimüslimler de çalışmak için Rusya’ya göç etmiştir. Konuya dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan evrakta, Trabzon’da bulunan İngiltere Konsolosu Vekilinin yazdığı tahriratta, Gümüşhane’de ikamet eden iki bin kişiden fazla Rum’un maden ocaklarının işletilmemesi nedeniyle iş bulmak amacıyla Rusya’ya gittiği, durumun devam etmesi hâlinde sayının daha da artacağı, madenlerin tekrar işletilmeye başlanmasıyla bu kişilerin tekrar Gümüşhane’ye döneceği ifade edilmektedir (BOA, HR.TO, No: 255/46).

Osmanlı Dönemi’nde Gümüşhane’de Uygulanan Maden İşleme Yöntemleri ve Madenlerin Kullanım Alanları

Osmanlı Dönemi’nde madenlerin işlenmesiyle ilgili çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bu işlemlerden birisi, maden ocaklarında çıkarılan madenlerin fırınlara konularak yakılması şeklindedir (Altunbay, 2010, s. 14). Bu işlemde işçiler yakılabilecek madeni yaklaşık bir hafta içerisinde çıkarırlar, çıkardıkları madeni gerektiği kadarını tüccara satarlar, geri kalan parayı da sonraki hafta hazırlanacak fırının masrafları ile kendi kişisel ihtiyaçlarına harcarlardı (Pamuk, 2016, s. 143). Diğer işlem ise bölgede çıkarılan gümüş ve bakır madenlerinin satın alınarak gümüş madeninin işlenmesi için darphaneye, bakır madeninin işlenmesi için tophaneye gönderilmesidir. Gümüşhane’de çıkarılan bakır ve gümüş madenleri için de aynı bu sistem izlenmiştir (BOA, C.A.S, No; 636/26790).

Kâtip Çelebi, Gümüşhane madenlerinde uygulanan maden ayrıştırması işlemiyle ilgili şu kayıtları tutmuştur: “Cevherin ilk fırınlanması esnasında yakılmasında az olan toprağı kabuk gibi ayrılarak maden zemberekte kalır. Maden eriyerek aşağı ocağı iner. Eriyen madeni ateşe koyduklarında maden kendisine bir yol bularak kırmızı bir mum gibi eriyip pişirilen cevherin yüzüne çıkar, mürdesenk denilen kurşun olur. Pişirilen saf maden aşağıda kalır. Madenin sıcaklığının ölçüsü

tam olmadığından bu cevherin çoğu gümüş, az bir miktarı ise altın olur. Ondan sonra tızabda gümüşü çözerken altın çöker. Bu şekilde bir maden cevherinden üç türlü maden ortaya çıkarılır. Ocaklardan elde edilen simli kurşun eritilerek kurşun ayrılırdı. Geri kalan gümüşte altın varsa Rumeli’de “tızab” denilen nitrik asitle muamele edilerek meydana çıkarılırdı” (Şafakçı, 2013, s. 220).

Ünlü coğrafyacı mühendis “Hommage De Hell, Voyage en Turquie et en perse, exécuté par ordre du gouvernement Français pendant les années 1846, 1847 et 1848” adlı kitabında bölgedeki maden ocaklarında maden üretiminin yapımı hakkında bazı bilgiler vermiştir. Hell’in verdiği bilgilere göre maden ocaklarında üretim, madene inilerek iki metrelik bir alanda yapılmaktadır. Hell, madenlerin işlendiği fırınlarda işlemlerin yaklaşık beş gün boyunca geceli gündüzlü devam ettiğini ve bu işlemlerden 1.5 okka gümüş elde edildiğini belirtmiştir (Saylan, 2015, s. 39). 1854 senesinde bölgeye gelen İngiliz yazar Humptry Sandwith de “A Narrative The Seige of Kars” adlı eserinde madenlerde çok ilkel tekniklerin uygulandığını ve madencilerin modern tekniklerden yeterli düzeyde yararlanamadığını, dolayısıyla madenlerin çıkarıldığı esnada belli bölgelerinin bölünmesine dair bilimsel hesaba dayalı olmayan işlerin yapıldığını belirtmiş, işlemlerin tamamıyla madenciler tarafından geçmişte atalarının uyguladığı sistemin takip edilerek yürütüldüğünü vurgulamıştır. Sandwith; her maden ocağında 10 günde 200 kilogram kurşun üretildiğini, dökme işleminin 5 gün sürdüğünü ve bu işlem sırasında ise diğer kaynakların dinlendiğini belirtmiştir (Sandwith, 1856, s. 35-37).

Osmanlı Devleti, maden çıkarması ve arıtması işlerinde olduğu gibi, madenlerin naklinde de dikkatli davranmıştır. Devlet, çıkarılan madenleri kara ya da deniz yoluyla gerekli yerlere gönderilmesini sağlamıştır (Kaya, 2019, s. 124). Ayrıca devlet, bu dönemde bir de madenlerin yurt dışına kaçırılmasının önüne geçmek amacıyla bazı önlemler almaya çalışmış, madenin ülke içerisinde kullanılmasına dikkat etmiştir (Öztürk, 2016, s. 52). Devletin madenler hususunda almış olduğu tüm bu önlemler ile Gümüşhane Maden Ocakları; Osmanlı ekonomisine ciddi manada gelir sağlamış, alınan bu tedbirler sayesinde Canca Maden Mukataası’nın yıllık geliri 1515 ve 1520 yılları arasında yirmi bin akçe iken 1572 yılında yüz yirmi bin akçeye ulaşmıştır. Canca Mukataası’nda çıkarılan madenlerin Osmanlı Devleti’ne sağlamış olduğu katkıları maddeler hâlinde bahsedecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Kanuni Sultan Süleyman’ın düzenlediği 1534 yılındaki Şark Seferi sırasında Gümüşhane Darphanesi’nde bastırılan gümüş ve bakır sikkeler ile seferin giderleri karşılanmış ve bastırılan sikkeler ile asker ve memurların maaşları ödenmiştir. Bu seferler sırasında çıkarılan madenlerin büyük miktarı Trabzon Limanı aracılığı ile bazen İstanbul’a bazen de direkt cephaneye gönderilmiştir. Sefer sırasında Trabzon Limanı sevkiyat noktasında yeterli olmadığı zaman Espiye, Tirebolu, Giresun, Akçaabat limanlarından yararlanılmıştır.

2. Seferler esnasında bazı kalelerin tahkimi için Gümüşhane’den kurşun madeni gönderilmiştir. Kurşun madeni gönderilen kaleler; Trabzon, Revan, Gence, Tiflis, Erzurum ve Van kaleleridir (Öztürk, 2016, s. 54).

3. Bölgede bulunan kurşun madeni; Anadolu, Suriye, Irak şehirlerinde bulunan dinî binaların kubbelerinin kaplamasında kullanılmıştır.

4. Bölgede çıkarılan kurşun madeni, kervanlar aracılığı ile Sivas, Diyarbakır, Tokat, Erzurum Bağdat ve Halep’e gönderilerek bu madenden gelir elde edilmiştir.

5. Bölgede çıkarılan kurşun ve bakırdan İran, Gürcistan ve Dağıstan üzerine düzenlenecek seferlerde kullanılmak amacıyla tüfek mermileri ile top gülleleri yapılmıştır.

Yukarıda bahsedilen hususlar Gümüşhane madenlerinin bölge ve ülke için önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, bu mukataanın korunup kollanmasına çok önem vermiş, madenlerdeki işlerin aksamaması için madencilerin işlerine valilerin ve hâkimlerin müdahale etmesine izin vermemiştir. Madencilerin aralarında herhangi bir husumetin ortaya çıkması durumunda da maden işlerinin aksamasını önlemek için davaların maden eminleri vasıtasıyla ve

şeriat dâhilinde karara bağlanmasını sağlamıştır. Yine madendeki işlerin aksamasının önüne geçmek için davaların neticelendirilmesi sürecinde madencilerin İstanbul ve İstanbul dışındaki herhangi bir ile gitmelerine izin verilmemiştir (Altunbay, 2010, s. 14). Ayrıca Doğu’da sefere gidecek olan serdarların madende çalışan işçileri rahatsız etmemeleri için sefere giderken Gümüşhane’den geçmemeleri yönünde Divan-ı Hümayûn’da özel hükümler çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra işçilere de birtakım haklar tanınmış, işçilerin kendi hayatlarını idame ettirmeleri için gümüş madeni satmalarına izin verilmiştir (Yüksel, 1997, s. 32).

Osmanlı Dönemi’nde Gümüşhane Madenlerinde Çalışanların Durumları

Osmanlı Devleti, madenlerin işletilmesinde büyük emekleri olan maden işçileri için pek çok imkân sağlamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere madenlerde çalışan işçiler, hazariyye, seferiyye, nal ve kaftan baha, öşr-i dem gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır (Pamuk, 2016, s. 138). Yine madenlerde çalıştırılmak üzere civar köylerde yaşayan halkın yükümlülükleri affedilmiş ve bu kişilerin reayadan ayırt edilerek madencilik hizmetinde çalıştırılması istenmiştir. Madenlerde çalışan madencilerin muafiyetlerine dair Trabzon Valisi Vezir Şahin Hacı Mehmed Paşa’ya yazılan hükümde madencilerin muafiyetleri açıkça belirtilmiştir. Trabzon Valisi’ne yazılan bu hükümde madenlerin korunması, ismi geçen madenin gelirlerinin artması ve Gümüşhane maden işçilerinin muafiyetlerine aykırı olmamak koşuluyla haddin aşılmasının üstü çizilmiştir. Ayrıca hükümde Erzurum ve Trabzon taraflarına giden vezirlerin maden kurallarına aykırı olarak davranıp Gümüşhane kasabasına gitmediklerine dikkat çekilmiş, Trabzon ve Erzurum taraflarında savaş zamanı ve savaş sonrasında bölgeden alınan vergilerin hiçbir şekilde alınmamasına dair emir verilmiştir (Yüksel, 1997, s. 39).

Madende çalıştırılması planlanan kişilerde herhangi bir ayırım yapılmamış ister Müslüman ister gayrimüslim olsun madenlerin çıkarılmasından işlenmesine kadar olan sürede kişilerin bilgili, yetenekli, tecrübeli kişiler arasından seçilmesine dikkat edilmiş, böylece kişisel beceriler ön planda tutulmuştur. Bu hususta madenlerde çalışanların tespit edilmesinde avâriz defterleri ciddi anlamda bilgi sağlamıştır. Avarız defterlerinde madenlerde çalışan işçiler ile derbentçi ve köprücü gibi hizmetleri yerine getirenler ayrı ayrı kaydedilmiştir (Pamuk, 2016, s. 139-143).

Yukarıda bahsedilen madenlerde çalıştırılan işçilerin dışında bir de maden ocaklarında madenlerin tüm işlerinden sorumlu tutulan ve devletin tayin ettiği resmî görevliler bulunmaktadır. Bu görevliler vasıtasıyla devlet, bölgede işlerliği bulunan madenler hakkında yapılan tüm işlemlerden haberdar edilmiştir. Bu sayede devlet; madenler hususundaki planlarını rahat bir şekilde uygulamış, kolaylıkla madenlerin denetlenmesini sağlamıştır. Bölgeye gönderilen görevlilerin en rütbelisi, maden eminleridir. Maden emininin emrinde farklı görevleri yerine getiren çeşitli memurlar bulunmuştur. Bu memurlar; kâtiplik, mutemetlik ve vezzanlık görevini yerine getirmişlerdir. Kâtipler, madenle merkez arasında yapılan yazışmalardan, hazinede kaydı tutulması gereken hesaplardan ve maden için gerekli malların temin edilmesinden sorumlu tutulmuşlardır. Mutemetler; madenlerdeki malların yerine ulaştırılmasından, ocakların onarılmasından, madenlerde çalıştırılan işçilerin denetlenmesi ve yoklamalarının yapılmasından sorumlu tutulmuşlardır. Vezzanlar ise madende üretilen ve merkeze gönderilen maden miktarının belirlenmesinden mesul olmuşlardır (Altunbay, 2002, s. 1473). Gümüşhane madenlerinden sorumlu maden eminleri, devletin doğuya düzenlediği seferleri de dâhil Trabzon vilayetini içeren emirlerde yer almışlar ve Gümüşhane ile devlet arasında en önemli irtibat kaynağını oluşturmuşlardır. Gümüşhane Maden Emni’nin Trabzon Valisi’ne gümüş göndermesi üzerine yazılan hükümlerden birinde Gümüşhane madenlerinden ne kadar gümüş elde edilirse bunların devlet hazinesi için satılması ve bütün alımlarda madenlerin Darphâne-i Âmire’ye gönderilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca mukataa için elde edinilen gelirden işçilerin hisselerine düşenin verilmesi ve fermanla ismi geçen maden emininin sattığı gümüşten hazır olarak bulunan gümüşlerin acil olarak Darphâne-yi Âmire’ye gönderilmesi istenmiştir. Buna göre maden emininin bahsi geçen mukataalardan çıkarılan madenleri

güvenilir adamları aracılığıyla Bolu Voyvodası Darphâne-i Âmire’sine göndermesi beklenmiştir (Yüksel, 1997, s. 33).

Cumhuriyet Dönemi’nde Gümüşhane’de Madencilik

Gümüşhane, başta gümüş ve diğer maden ocaklarının işletilmesine bağlı olarak gelişmeye ve ilerlemeye 19. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, ormanların tahrip edilmesi ile madenlerde ciddi anlamda yakıt sıkıntısı ve işletme problemleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Gümüşhane’de madenlerin işletilmesine ara verildiği anlaşılmaktadır. 1883 yılında madenlerin yeniden işletilmesine yönelik bazı girişimlerin olduğu ancak olumlu sonuç alınmadığı görülmektedir (Erüz vd., 2016, s. 192). 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise bölgedeki madencilik faaliyetleri çağ dışı uygulamalar ve dünya metal fiyatlarının artması gibi nedenlerle daha da gerilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1919 yılında Fuad Bey ve Ortakları Şirketi, Gümüşhane’de bulunan maden işletilen yatakları yeniden işletilmesini sağlamış ve 1921 yılında ise İngiliz askerî jeologları bu şirketin çalışmasını devam ettirmişlerdir. Bu madenlere ek Gümüşhane’de Eğrikar ve Kocadal adlı eski madenler bulunmaktadır. Bahsi geçen madenlerin dışında ise kaynaklarda başka maden işletilmesine dair bilgi yer almamaktadır (Sipahi vd., 2022, s. 536).

1948-1957 yılları arasında Trabzon’a Konsolos olarak atanan Vorley Harris, konsolosluk sahasında bulunan illerden olan Gümüşhane hakkında gözlemleriyle ilgili Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliği’ne gönderdiği raporda Gümüşhane’nin çok fakir il olduğunu, köylülerin iktisadi anlamda yaşamlarını idame ettirmelerinin oldukça zor olduğunu belirtmiş, şehrin kuzey bölümünün maden bakımından zengin olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu konuda Harris, devletin bölgede madenlerin işletilmesi ile alakalı yaptığı çalışmalardan bahsetmiştir. Buna göre hükümet; maden olan yerlerde detaylı jeolojik araştırmalar yapmış, küçük maden alanlarında çalışmalar yapmaları için özel sermayeye beş yıllık ruhsat verme kararı almıştır. Ayrıca bölgede var olan maden ocaklarının çok eski dönemden beri işletildiğinin fakat ocakların kâr elde edemediği için kapatıldığını vurgulamıştır. Bu dönemde madenlerden elde edilen cevherlerin tamamının rafine edildikten sonra satılmak amacıyla İstanbul’a gönderildiği belirtilmiştir (Yalçınkaya, 2016, s. 444).

Günümüzde Gümüşhane’de Madencilik

Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü (MTA), 1990’lı yıllardan itibaren Gümüşhane’de altın ve gümüş maden aramaları çalışmalarına hız vermiştir. MTA, üniversite ve özel sektör tarafından ekonomik değeri çok yüksek altın araştırmalarına yönelik bölgede pek çok çalışma yapmıştır. Yapılan araştırmalarda Mastra, Canca, Midi, Kırkpavli, Hazine Mağara, Olucak (İmera) ve Kaletaş madenlerinde önemli derece altın ve gümüş potansiyelinin olduğu belirlenmiştir. Koza Altın İşletmeleri tarafından yapılan çalışmalarda Mastra bölgesindeki altın madeninde 12 gr/ton ve 8 gr/ton aralığında maden rezervi tespit edilmiş ve bölgede Koza Altın İşletmeleri-Mastra İşletmesi adıyla bir tesis kurulmuştur. Bu işletme ile Gümüşhane, 2000’li yıllarda altın madeni üretiminin yanı sıra madenin ihracatında Türkiye’de önemli bir konum elde etmiştir. Günümüzde Mastra, Midi ve Hazine Mağara madenlerinde altın üretimi yapılmakta, diğer altın madeni sahalarının da işletmeye açılması yönünde çalışmalar devam etmektedir (Sipahi vd., 2022, s. 536- 540). Bu maden ocaklarında çıkarılan cevherler, madenin hemen yakınında kurulmuş olan tesiste işlenmekte, altın ve gümüş karışımından oluşan “Dore” adı verilen külçeler hâlinde maden üretilmektedir. Cevher işleme sırasında kullanılan yöntem, cevherin yapısına göre değişmektedir. Cevher, laboratuvar testlerine tabi tutularak test sonucunda hangi yöntemin kullanılacağına karar verilmektedir (Madencilik Rehberi, 2012). Açık ocak işletmesinde Mayıs 2007’den bugüne kadar 316.000 ton cevher üretilmiştir. Bu üretim için 5.300.000 m³ alanda kazı çalışmaları yapılmıştır. Maden işletmesinde Temmuz 2008’den günümüze ulaşıncaya değin yaklaşık 1058 m ana nakliye yolu ile 1716 m üretim yapılmış böylece işletmede toplam 65.000 ton cevher üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu

tesis, cevherin tükenmesi ve bölgede yeni cevher keşfinin yapılamaması nedeniyle 30 Nisan 2024 tarihinden itibaren bölgedeki çalışmalarını durdurmuştur (Gümüş Koza, 2024).

Gümüşhane’de maden çalışmalarında faaliyet gösteren bir diğer tesis, Türkiye’nin en önemli metal üreticisi olarak bilinen Gümüştaş Anonim Şirketi tarafından işletilen Gümüştaş Madenciliktir. Şirket, 1980 yılından itibaren Gümüşhane’de Kurşun, Çinko, Bakır madenlerini işletmektedir (Delibalta & Türker, 2024, s.47). Gümüştaş Madencilik’in maden sahası, Gümüşhane’nin 2 km güneybatısında bulunmakta, eski maden işletmesi olan Hazine Mağara bölgesinde faaliyetlerini yürütmektedir. Cevheri işleme ve zenginleştirme tesisi maden işletmesine yaklaşık 18 km uzaklıkta bulunmaktadır (Gümüştaş Madencilik, 2024). Gümüştaş Madencilik’in dışında Gümüşhane’de maden çalışmaları yürüten tesislerden biri de Yıldız Bakır Madencilik AŞ’dir. Gümüşhane’nin merkez ilçesine bağlı Kara Mustafa köyü mevkiinde Gümüşhane Midi Yıldız Bakır Hammadde Sahası ve Cevher Zenginleştirme Tesisi, 19.410.700 m² yüzölçümlü kapsayan alan üzerinde 847.500 m² yüzölçümlü kapalı alanda faaliyet göstermektedir. İşletmede, 2011 yılında 150 ton/saat kapasite deneme üretimine başlanmıştır. Bu madende kurşun, çinko ve bakır üretimi yapılmaktadır (Yıldız Bakır Madencilik, 2024). Maden işletme tesisinde 2024 yılında madenlerde çalıştırılan işçilerin hangi şehirden olduklarına dair tartışma ortaya çıkmıştır. Yörede bulunan halk, maden işletmesinde çalıştırmak için getirilen işçilerin genel itibarıyla çevre illerden olduğunu beyan etmiş ve konuyu Gümüşhane Valisi’ne iletmışlerdir. Vali, konu ile ilgili yapmış olduğu incelemeler sonucunda Gümüşhane’nin merkez ilçesi Kara Mustafa köyü Midi mevkiinde faaliyet gösteren şirket çalışanlarının memleketleri ile ilgili açıklamada bulunarak, çalışanların büyük bir kısmının Gümüşhaneli olduğunu ifade etmiştir (Gümüş Koza, 2024).

Gümüşhane’de maden işletmelerinin yanı sıra Gümüşhane Üniversitesi de şehrin maden rezervleri yönünden değerine binaen her alanda faaliyet göstermeye ve bu konuda farkındalık oluşturmaya devam etmektedir. Bu konuda 12 Kasım 2021 tarihinde YÖK’ün düzenlediği “Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversite Ziyaretleri” kapsamında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen toplantıda, “Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Programı’na” YÖK Başkanı Prof. Dr. Erol Özvar, Gümüşhane Üniversitesi’nin de dâhil edildiğini ilan etmiştir. Gümüşhane Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil İbrahim Zeybek, toplantı esnasında üniversitenin madencilik alanında Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Programı’na dâhil edilmesi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Halil İbrahim Zeybek, konuşmasında üniversitenin dâhil olduğu bu program ile üniversite tarafından yapılan araştırmalarda şehrin ekonomik, ticari, sosyal yapısının etkin kullanılarak, yerel ekonomik hayatın geliştirilmesini böylelikle üniversitenin bölgeye sağladığı hizmet ile yapılan çalışmalarda başarıya ulaşılmasının amaçlandığını ifade etmiştir (Gümüşhane Üniversitesi, 2021).

Gümüşhane Üniversitesi’nin Yükseköğretim Kurulu’nun koordinasyonunda yürütülen projenin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra üniversitenin bu alandaki faaliyetlerini yürütmesi amacıyla 4 Temmuz 2022 yılında proje ile ilgili olarak madencilik alanında ihtisaslaşma yetkinliği verilmiş, kısa süre içerisinde tüm paydaşların olduğu kapsamlı bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Gümüşhane Üniversitesi Madencilik İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Danışma Kurulu toplantısına projeye katkı verebilecek tüm kamu kurumları ile bölgede faaliyet gösteren maden firmalarının temsilcileri katılmıştır. Toplantıda üniversitede “Madencilik İhtisaslaşma Koordinatörlüğü’nün” kurulmasından sonra geçen süre içerisinde tamamlanan çalışmalar “Madencilik İhtisaslaşma Fizibilite Raporu” adı ile Yükseköğretim Kurulu’na sunulmuştur (Gümüşhane Üniversitesi, 2022). Proje kapsamında Gümüşhane Üniversitesi’nde 19 Ekim 2022’de yayımlanan 31988 sayılı Resmî Gazete kararı ile “Gümüşhane Üniversitesi Madencilik Uygulama ve Araştırma Merkezi” kurulmuştur (Gümüşhane Üniversitesi, 2022). Bunların yanı sıra 2023 yılında proje dâhilinde Gümüşhane Üniversitesi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi arasında madencilığe dair bilgi ve tecrübelerin paylaşılması, bu konuda bölgenin kalkınmasını destekleyecek iş birliğinin yapılması için

bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol kapsamında Maden Mühendisliği, Jeoloji Mühendisliği ve Harita Mühendisliği başta olmak üzere ilgili bölümlerin akademik ve teknik personelleri ile Karadeniz Teknik Üniversitesi’ndeki bölümlerin akademik ve teknik personellerinin madencilik alanında iş birliği içerisinde hareket edecekleri belirlenmiştir. İki üniversite arasında yapılan bu protokol ile madenlerin oluşumu, birikimi, maden arama süreçleri, madencilikte yeni yaklaşımlar, maden işletmelerinin çevreye etkisi, madencilikte iş sağlığı ve güvenliği, maden sahaları ile maden ocaklarındaki deformasyonların ölçüm analizi, maden turizmi ve madenlerin tarihi gibi konularda iş birliği yapılmasına dair planlama yapılmıştır (Gümüşhane Üniversitesi, 2023). Yine bu kapsamda Ocak 2023 yılında Gümüşhane Üniversitesi ile Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) arasında iş birliği protokolü yapılarak madencilik alanında ortak çalışmalar yapma, fiziki imkânların, bilgi ve tecrübelerin paylaşılması gibi konularda iş birliği yapılması amaçlanmıştır (Gümüşhane Üniversitesi, 2023).

2024 yılında da Gümüşhane Üniversitesi’nde “Madencilik İhtisaslaşma Koordinatörlüğü” aracılığıyla faaliyetlere devam edilmektedir. İhtisaslaşma koordinatörlüğü yürüttüğü projelerle ilin madencilikine katkı sağlamaya çalışmaktadır. “Maden Atıklarının Yeniden İşlenmesi” (Çarıklı, 2024, Ağustos 23) ve “Dijital Maden Müzesi” projeleri bu faaliyetlerden öne çıkanlar arasında yer almaktadır (Gümüşhane Üniversitesi, 2022).

Sonuç

İnsanların hayatını devam ettirdiği bir bölgede yer alan madenler, en eski dönemlerinden beri bölge refahını yükselten önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle, bölgede yaşayan insanlar, çok yaygın kullanım alanı olan yeraltı zenginliklerine sahip olmak için meşakkatli bir uğraşı sergilemişlerdir. Çalışmamıza konu olan Gümüşhane ve çevresi de maden açısından Anadolu’nun en zengin bölgelerinden birisi olmuş, bu bölge Anadolu’nun en seçkin maden bölgelerinden biri olma özelliğini tarihin her döneminde devam ettirmiştir. Bu durumu, dönemin kaynaklarından anlamamız mümkündür.

Osmanlı öncesi döneme baktığımızda Gümüşhane, pek çok muhtelif devletler tarafından yönetilmiştir. Prehistorik devirlerden başlamak üzere Gümüşhane’ye hâkim olan devletler; Hititler, Urartular, Persler, Sasani, Romalılar, Bizans, Emevi, Abbasi ve Rum ve Pontus Devletleri ile Selçuklu, İlhanlılar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular olup bu devletler, bölgenin tarihî dokusunu şekillendirmişlerdir. Bu devletlerden bazıları bölgenin yer altı kaynaklarını kullanarak ülke ekonomisine katkı sağlamışlardır. Kaynaklarda bölgeye hâkim olan devletlerden olan Hitit İmparatorluğu döneminde Gümüşhane’de gümüş madenlerinin işletildiği bilgisi yer almaktadır. Yine şehrin Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra şehirde altın ve gümüş maden işletmeciliğinin yapıldığı, Büyük Selçuklu ve onun devamı olan Anadolu Selçuklular zamanında da madencilik faaliyetlerine devam edildiği bilgisine ulaşılmıştır.

Gümüşhane’nin Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmesi ile 16. ve 17. yüzyıllarda şehir, madencilik açısından en parlak dönemini yaşamıştır. Devlet; bölgede madencilik için çeşitli önlemler almış, işçilerin haklarını korumaya çalışmış, madenlerin devamlı işletilebilmesi için çaba sarf etmiş, madencilerin haklarına özen göstermiş ve işçilerin yükümlülüklerini azaltmak amacıyla onları vergilerden muaf tutmuştur. Osmanlı Devleti’nin aldığı önlemlere rağmen maden ocakları 18. yüzyılda da varlığını devam ettirmiş, bu yüzyıldan sonra ocaklarda üretimin azalmaya başlaması ile ocaklar kapanmaya yüz tutmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında devletin zayıflaması, bu nedenle madenleri kontrol edememesi, bölgedeki madenlerin çağın gerektirdiği tekniklere ayak uyduramaması, bölgeye tayin edilen maden emînlerinin kendi çıkarları için usulsüz faaliyetlerde bulunmaları etkili olmuştur. Tüm saydığımız bu hususlar neticesinde 19. yüzyılda maden işletmeleri faaliyet gösteremez olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yıkılması ile Gümüşhane’de varlığını devam ettiren maden ocaklarının işlerliği tamamıyla ortadan kalkmıştır.

Cumhuriyet Dönemi’nde uzun süre ekonomik açıdan bir değer gösteremeyen bölgedeki

madenler, 2000’li yıllardan itibaren tekrar şehir ve ülke ekonomisine ziyadesiyle katkı sağlamaya başlamıştır. Üstelik Gümüşhane Üniversitesi de yürütmüş olduğu projeler ile ildeki madencilik faaliyetlerini canlı tutma ve sürdürülebilirlik gayreti içerisinde olmuştur. Yaşadığımız yüzyılı düşündüğümüzde madenlerin başta sanayi, tarım ve inşaat sektörlerinin temel taşlarını oluşturduğunu göz önüne alırsak Gümüşhane’de yeniden maden ve madencilik için yapılan faaliyetlerin çok isabetli olduğunu ifade etmeliyiz. Keza madenler, bir ülkenin kalkınmasının en önemli unsurlarıdır. Dolayısıyla kendi kaynaklarını kullanmayan ve onları canlandırmayan bir ülkenin kalkınması mümkün değildir. Bu açıdan maden yönüyle zengin olan Gümüşhane’de bu hususta yapılan projelere destek verilmeli ve yeni yapılacak projelerin önünü açmaya dair çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Sadaret Ali Emri Abdülhamid Evrakı (AE. SABH. I). 6/608.

BOA. Hatt-ı Hümayûn (HAT).199/10096.

BOA. Cevdet Askeriyye (C.A.S). 636/26790.

BOA. Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO). 255/46.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Altunbay, M. (1998). *15–18. yüzyıl arasında Osmanlı Devleti’nde madenler ve madencilik* (Tez No. 86259) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Altunbay, M. (2002). Klasik dönemde Osmanlı’da madencilik. İçinde *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 10, ss. 791-801). Yeni Türkiye Yayınları.

Altunbay, M. (2010). *Osmanlı Dönemi’nde bir maden işletmesinin tarihi süreci: Sidrekapısı* (Tez No. 263097) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çağatay, A., & Çopuroğlu, İ. (1990). Gümüşhane kurşun çinko yataklarının mineralojisi. *Maden Teknik Arama Dergisi*, 111, 61-71.

Çetin, M. (1997). *Sayılarla Gümüşhane*. Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Çiğdem, S., & Emir, O. (2016). Gümüşhane ilinin Prehistoriası ve İlk Çağ’ı üzerine genel bir değerlendirme. İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.), *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 11-34). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Delibalta, M. S., & Türker, A. Ö. (2024), Geçmişten günümüze Niğde-Ulukışla Bolkardağı antik metal madenciliğinin önemi. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, (25), 47-55.

Dikici, R. (2016). Osmanlı Dönemi’ndeki Gümüşhaneli âli ve edipler. İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.), *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 340-347). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Erüz, Ç., Erüz, G., Kandemir, R., & Üçüncüoğlu, G. (2016). Antik çağdan günümüze Torul-Kurum (Gorom-Kromni) Vadisi demografik değişimi. İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.), *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 186-203). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Kaya, G. (2019). Küre Bakır Madeni (1800-1821). *Alın Teri Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 121-143. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.513083>

Köse, O. (2001). 19. yüzyılda Gümüşhane madenleri. İçinde M. K. Arslan & H. Öksüz (Eds.), *Trabzon ve çevresi uluslararası tarih, dil, edebiyat sempozyumu* (Cilt 2, ss. 289-312). Trabzon Valiliği Yayınları.

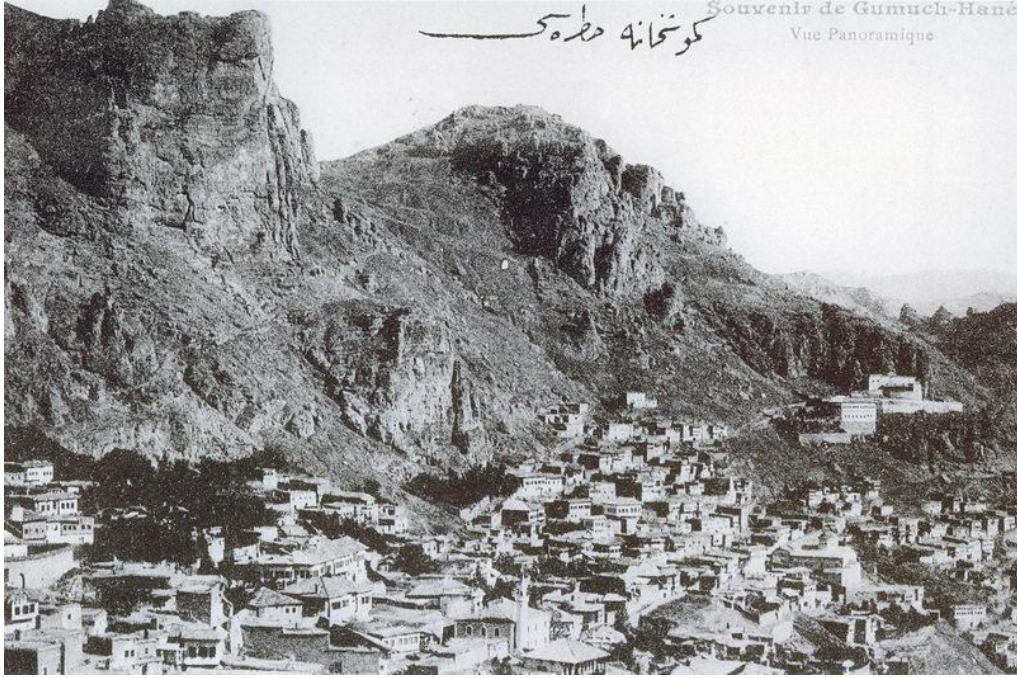
Atalan, Ö., Zeybek, H. İ., Sipahi, F., Dokuz, A., Nazır, B., Saylan, K., Şüküroğlu, E. E., Alemdağ, S., Özer, İ., Dağ, S., & Kurucu, M. (2025). Geçmişten günümüze Gümüşhane’de madencilik. *Mavi Atlas*, 13(1), 205-222

- Özsait, M. (1982). Anadolu’da Roma egemenliği. İçinde *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (Cilt. 2, ss. 309-332). Görsel Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2011). *Antikçağdan günümüze Karadeniz’in etnik ve siyasi tarihi*. Genesis Kitap.
- Öztürk, T. (2016). Doğu seferlerinde (1723-1746) Gümüşhane kazasının askerî yükümlülüğü. İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.) *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 47-56). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk, B. (2006). XVII. asırda Gümüşhane Canca mukataasına dair bazı bilgiler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (30), 67-184.
- Pamuk, B. (2016). Osmanlılar zamanında Gümüşhane hakkında bazı bilgiler (15-17.yüzyıllar). İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.), *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 129-153). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Sandwith, H. (1856). *A narrative the seige of Kars*. John Murray.
- Saylan, K. (2014). *Gümüşhane sancağı (1850-1918)*. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Saylan, K. (2015). *Seyyahların gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Saylan, K. (2016). XIX. yüzyılda Gümüşhane sancağında yaşanan Gayrimüslim göçleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(20), 275-292. <https://doi.org/10.18220/kid.14022>.
- Saylan, K. (2022). Cumhuriyetten günümüze Gümüşhane şehri. *Vakanüvis Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı), 1885-1920. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1206802>.
- Saylan, K. (2023). *Bir zamanlar Gümüşhane (Süleymaniye)*. Akademisyen Kitabevi.
- Sipahi, F., Zeybek, H. İ., Akaryalı, E., Çavuşoğlu, İ., & Gücer, M. A. (2022). Altın madenciliği, tarihi ve günümüz: Gümüşhane örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 20(2), 528-549. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1128057>
- Şafakçı, H. (2013). *Bozğır’da madencilik* (Tez No: 331774) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Tozlu, S. (2016). Gümüşhane adı hakkında. İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.), *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 473-501). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Tuncel, M. (1996). Gümüşhane. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 273-276). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Umar, B. (2000). *Karadeniz Kappadokia’sı*. İnkılap Kitabevi.
- Üçüncüoğlu, A. G. (2008). *Hititlerden Cumhuriyet’e maden yurdu Gümüşhane*. Meva Kitabevi.
- Üçüncüoğlu, A. G. (2009). *Göç gümüş Gümüşhane abalisi*. Gümüşhane Yayınları.
- Üçüncüoğlu, A. G., & Kömürlü, E. (2016). Osmanlı Dönemi Gümüşhane ili madencilik tarihine genel bir bakış. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 5(9), 97-104.
- Yalçınkaya, M. A. (2016). Trabzon’daki son İngiliz Konsolosu Vorley Harris’in raporlarına göre 1952 yılında Gümüşhane. İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds.), *Gümüşhane tarihi: İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu tarih bildirileri* (ss. 437-446). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel, M. (1997). *Gümüşhane kitabeleri*. Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- İnternet Kaynakları**
- Çarıklı, B. (2024, 23 Ağustos). 20 Önemli başarı: Maden atıkları çevreye entegre edilecek. Gümüşkoza Gazetesi. <https://www.gumuskoza.com.tr/haber/21408613/gumushane-universitesinden-onemli-basari-maden-atiklari-cevreye-entegre-edilecek>
- Fırat, S. (2024, Mart 12). Yıldız madencilik, Gümüşhane işletmesinde çalışanların nereli oldukları açıklandı.

- Gümüşkoza Gazetesi. <https://shorturl.at/CCenV>
- Fırat, S. (2024, Nisan 30). *Koza altın mastra işletmesi faaliyetlerine son verdi*. Gümüşkoza Gazetesi. <https://www.gumuskoza.com.tr/haber/20031350/koza-altin-mastra-isletmesi-faaliyetlerine-son-verdi>
- Gümüşhane Üniversitesi. (2021, Kasım 13). *Üniversitemiz madencilik alanında ihtisaslaşıyor*. <https://www.gumushane.edu.tr/hdetay/universitemiz-madencilik-alaninda-ih-tisas-lasiyor-2796>
- Gümüşhane Üniversitesi. (2022, Aralık 8). *Gümüşhane Üniversitesi madencilik uygulama ve araştırma merkezi kuruldu*. <https://madencilik.gumushane.edu.tr/hdetay/gumushane-universitesi-madencilik-uygulama-ve-arastirma-merkezi-kuruldu-2623>
- Gümüşhane Üniversitesi. (2022, Ağustos 4). *Madencilik üzerine bir araya geldiler*. <https://www.gumushane.edu.tr/hdetay/madencilik-uzerine-bir-araya-geldiler-3362>
- Gümüşhane Üniversitesi. (2023, Haziran 19). *Gümüşhane Üniversitesi ve KTÜ arasında madencilik ihtisaslaşma alanında iş birliği protokolü imzalandı*. <https://madencilik.gumushane.edu.tr/>
- Gümüştaş Madencilik A.Ş. (2024). *Gümüşhane çinko, kurşun, bakır flotasyon tesisi*. <https://gumustasmaden.com.tr/tr/gumushane-cinko-kursun-bakir-flotasyon-tesisi.html>
- Madencilik Rehberi. (2012). *Mastra altın madeni*. <https://madencilikrehberi.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/05/mastra-altc4b1n-madeni-maden-ocac49fc4b1.pdf>
- Özhan, Ö. (2018, Ocak 14). *Gümüşhane (Haldiya, Canca) tarihi*. <https://ozhanozturk.com/2018.01.14/gumushane>
- Yıldız Bakır Madencilik. (2024). <https://yildizarsssholding.com.tr/yildiz-bakir-madencilik>

Ek 1

Gümüşhane (Canca)’nın Eski Görünümü

Kaynak: (Özhan, 2018)

Ek 2

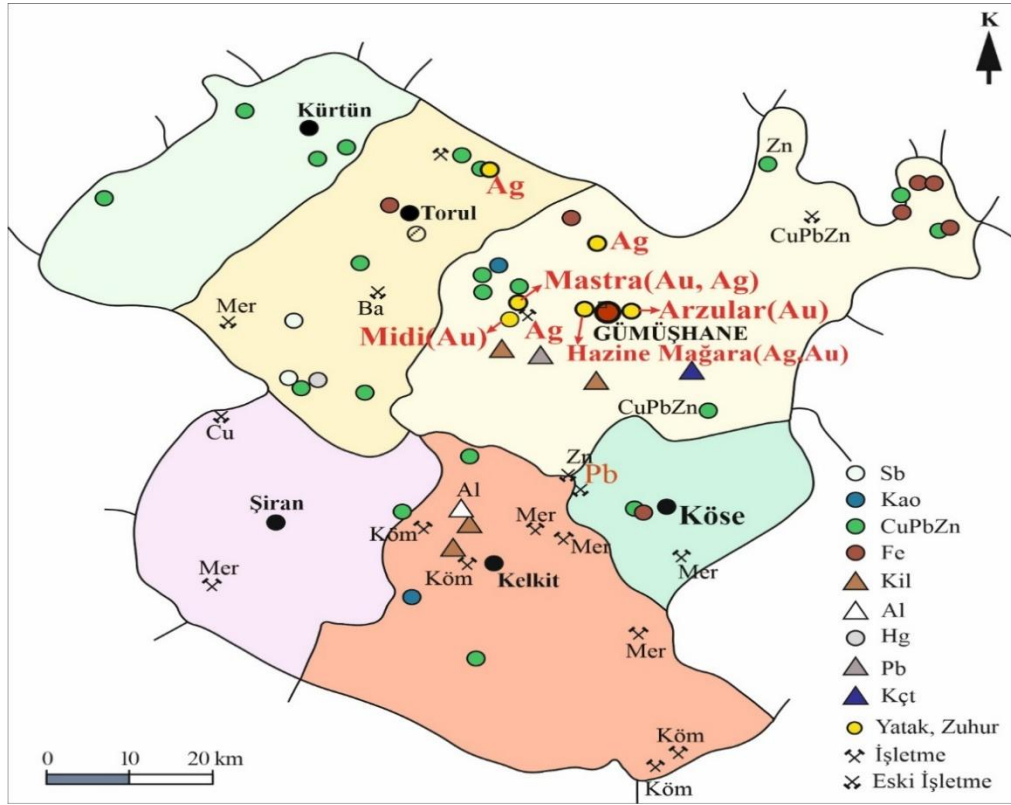
Gümüşhane’de Çalışan Rum Madencilerin Görseli

Kaynak: (Özhan, 2018)

Ek 3

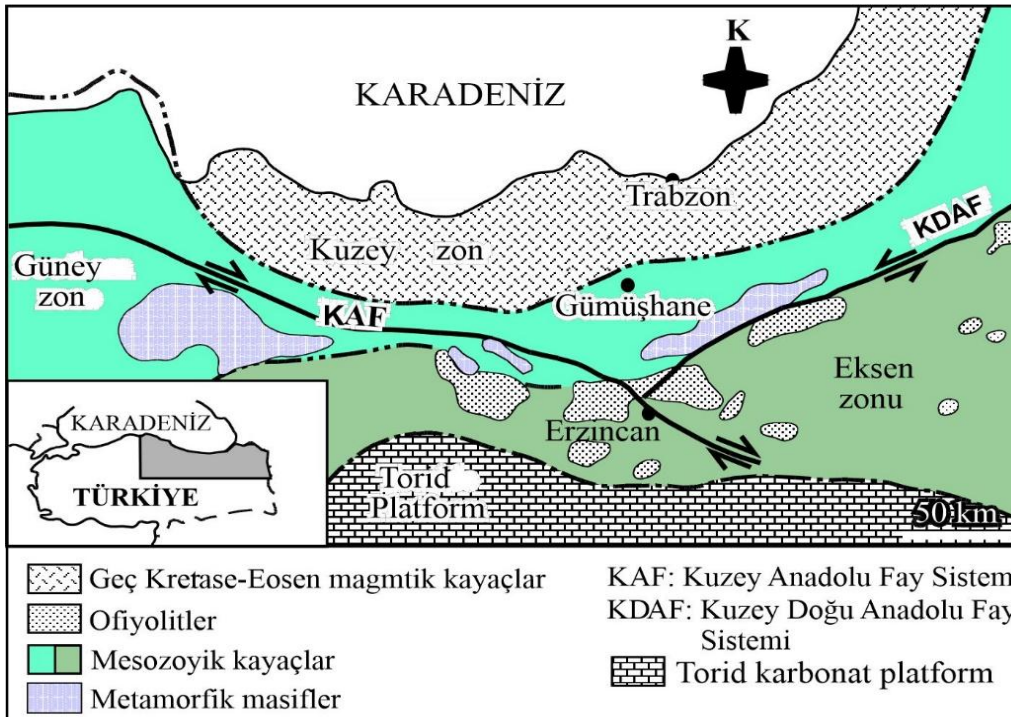
Gümüşhane Maden Haritası

Kaynak: Sipahi vd., 2022

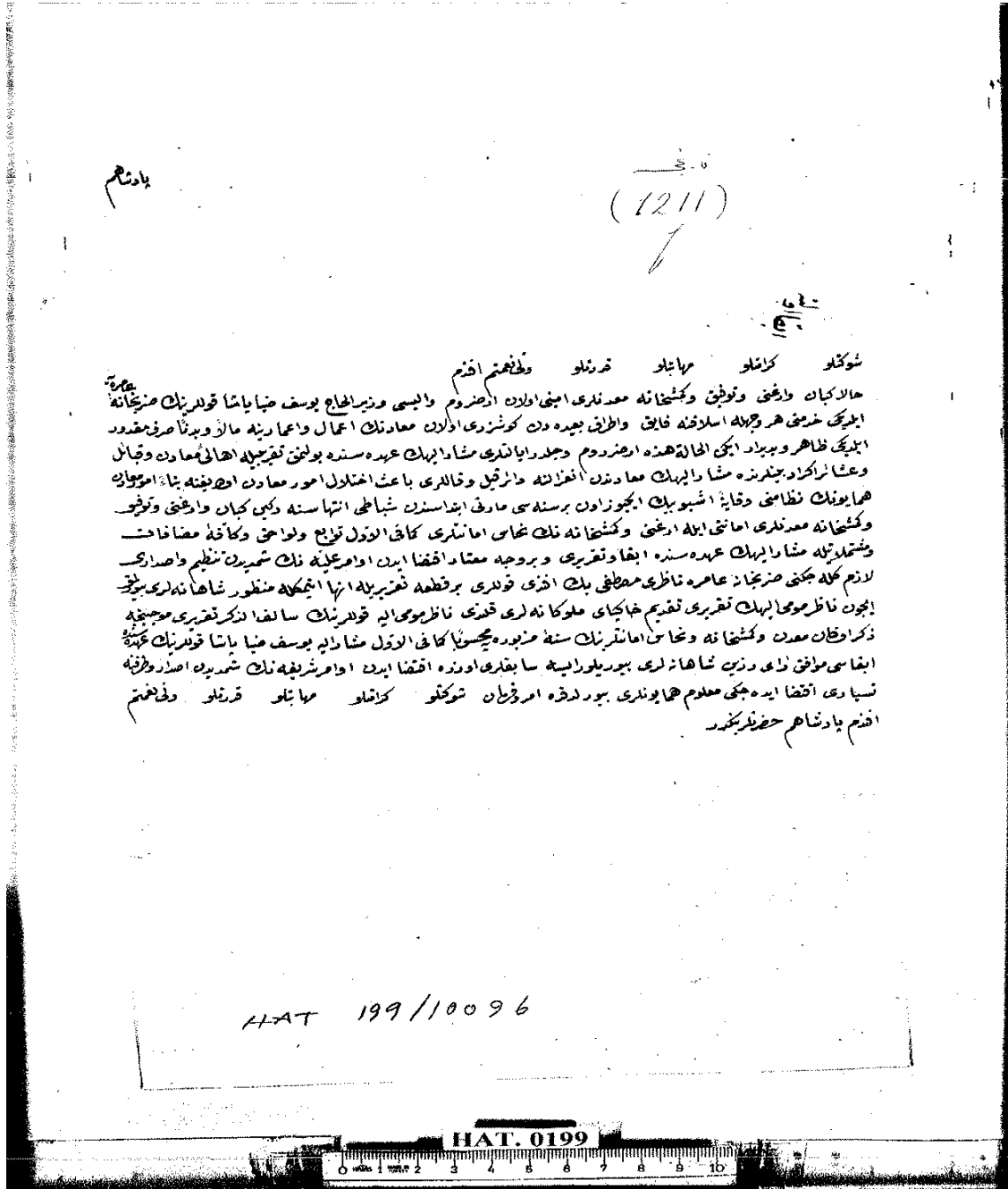
Ek 4

Gümüşhane'nin Yer Bulduru Haritası

Ek 5

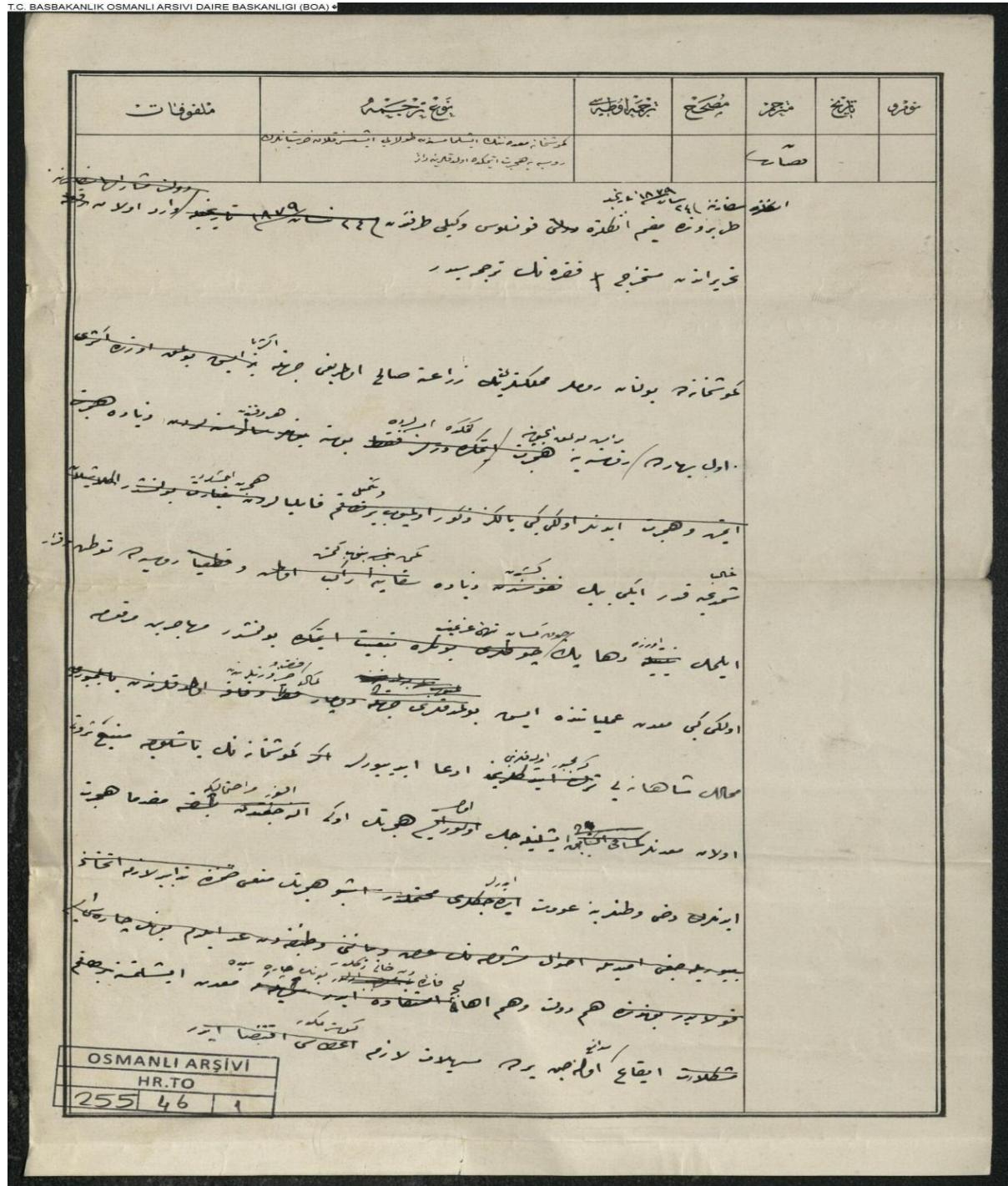
Keban, Ergani ve Gümüşhane Madenleri Eminliği'nin Erzurum Valisi Yusuf Paşa Uhdesine Verilmesi

Kaynak: BOA, HAT. No;199/10096, H.29.12.1211 M.27.04.1797

Gümüşhane Madenlerinin İşlenmemesinden Ötürü İşsiz Kalan Gayrimüslimlerin Rusya'ya Hicret Etmesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

HR.TO.00255.00046.001

Kaynak: BOA, HR. TO, No:255/46 H.02.05.1296 M.24.04.1879